

Gemeente Utrecht

Herinrichting Mariaplaats

MP004: Een archeologische begeleiding binnen
de immunititeit van Sint Marie te Utrecht
Basisrapportage Archeologie 113

Herinrichting Mariaplaats

MP004: Een archeologische begeleiding binnen de immuniteit van Sint Marie te Utrecht

Eric van Wieren

Erfgoed gemeente Utrecht
Korte Minrebroederstraat 2
3512 GG Utrecht

Maart 2018

Administratieve gegevens van het project

Projectcode en -naam:

MP004, Mariaplaats herinrichting (oude projectcode: MP3)

Locatie:

Mariaplaats en aansluitende straten, Utrecht

Zaakidentificatie-nummer Archis:

4579411100

Landelijke coördinaten:

Noordwest: 133368, 455727

Noordoost: 136518, 455796

Oost: 136635, 455761

Zuid: 136563, 455683

Opdrachtgever:

Stadswerken gemeente Utrecht

Uitvoerder:

Erfgoed gemeente Utrecht

Korte Minrebroederstraat 2

3512 GG Utrecht

Coördinator vanuit de gemeente (bevoegd gezag):

A.M. Bakker

Dagelijkse leiding begeleiding:

E. van Wieren

Uitvoering veldwerk:

Februari-september 2015

Beheer en plaats van documentatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Korte Minrebroederstraat 2

3512 GG Utrecht

telefoon 030 286 0000

ISBN:

978-94-92694-17-1

Goedkeuring senior KNA-archeoloog:

H.L. Wynia

28 maart 2018

Goedkeuring bevoegd gezag:

A.M. Bakker

28 maart 2018

Inhoudsopgave

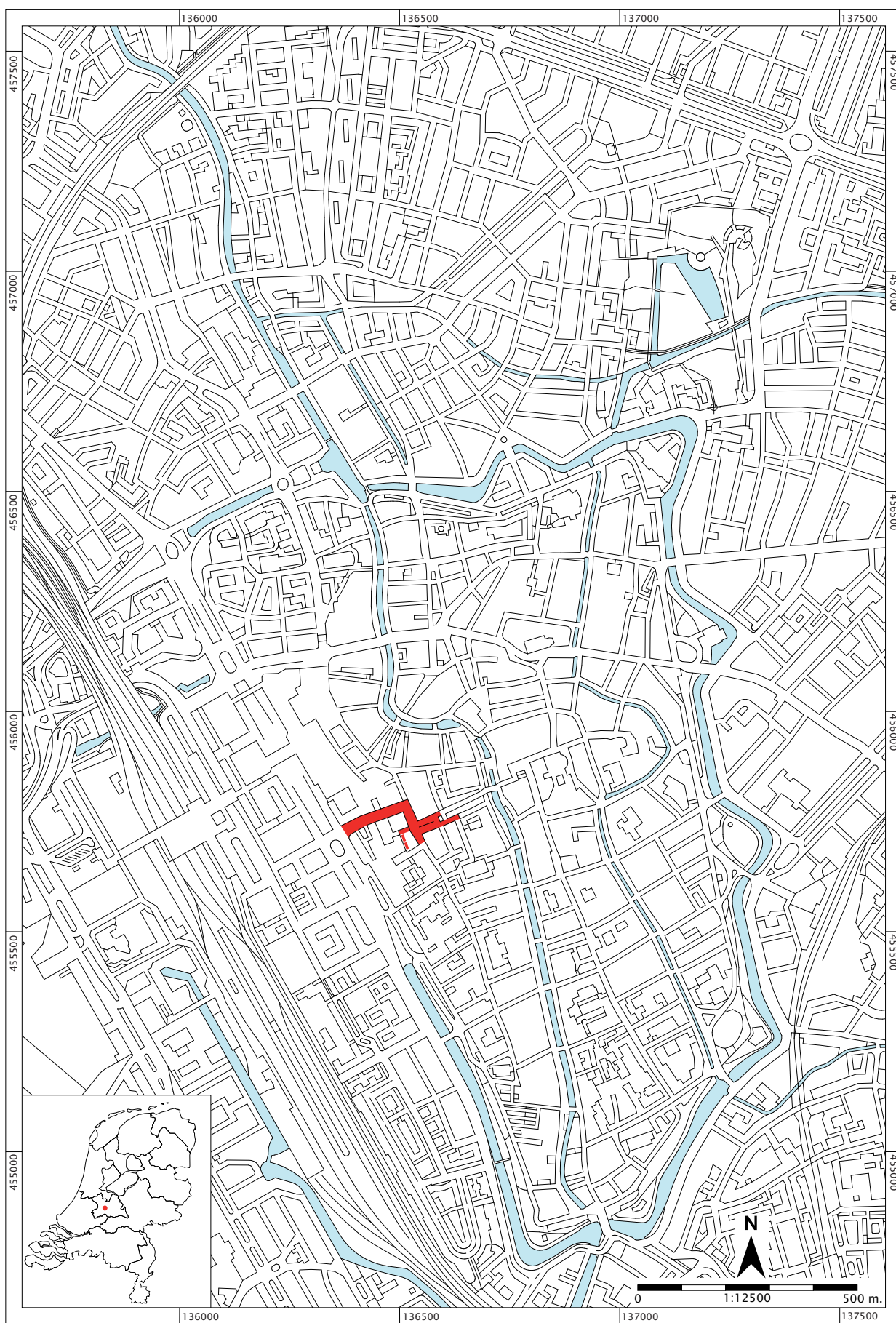
Samenvatting	5
1 Inleiding	7
1.1 Herinrichting Mariaplaats	7
1.2 Archeologische waarden	7
1.3 Methode	7
2 Archeologische, historische en bodemkundige context	9
2.1 Archeologische en historische context	9
2.2 Bodemkundige context	9
2.3 Archeologische verwachting	11
3 Onderzoeksvragen	13
4 Resultaten	15
4.1 Inleiding	15
4.2 Goot	15
4.3 Bodemopbouw	18
5 Conclusie en beantwoording onderzoeksvragen	19
5.1 Conclusie	19
5.2 Beantwoording onderzoeksvragen	19
Noten	23
Literatuur	23
Colofon	24

Samenvatting

In 2015 is de Mariaplaats in Utrecht opnieuw ingericht. Het plangebied ligt bijna geheel binnen de voormalige immunitet van Sint Marie en heeft volgens de gemeentelijke waardenkaart een hoge archeologische verwachting. Omdat de geplande herinrichting gepaard ging met bodemingrepen die groter waren dan 50m² en dieper dan 50 cm was een archeologievergunning verplicht en zijn werkzaamheden archeologisch begeleid.

Tijdens de begeleiding is slechts één spoor waargenomen: een bakstenen afvoergoot uit de negentiende eeuw. De ontgravingsdiepte bleek meestal te gering om relevante archeologische niveaus te bereiken en er werd vaak in al bestaande cunetten gewerkt, waardoor geen nieuwe bodemverstoringen plaatsvonden. Hierdoor zijn de resultaten van het onderzoek zeer beperkt gebleven.

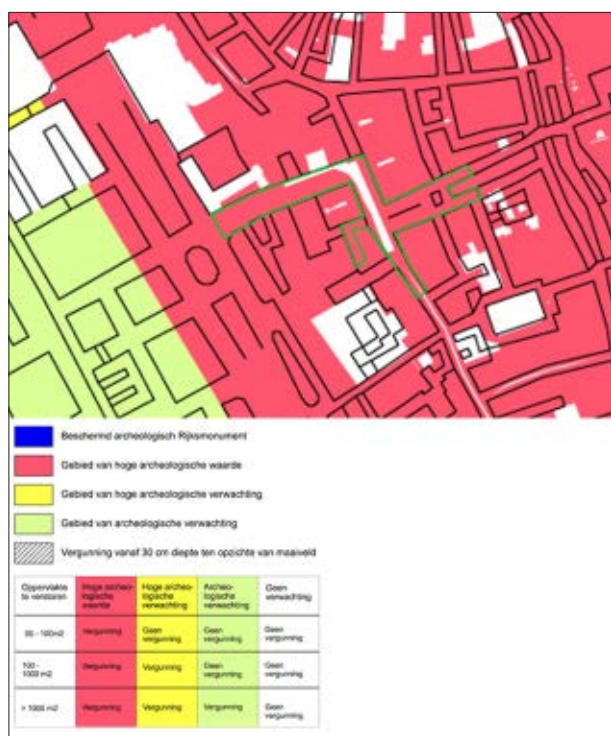

Afb. 1.1 Het onderzoeksgebied op gemeentelijk en landelijk niveau.

1 Inleiding

1.1 Herinrichting Mariaplaats

In opdracht van Stadswerken van de gemeente Utrecht is in 2015 de Mariaplaats voor een groot deel opnieuw ingericht (afb. 1.1). Het plein en een deel van de aansluitende straten zijn opnieuw bestraat, waarbij de stoepen en straten zodanig zijn aangepast, dat er meer ruimte voor voetgangers en fietsers is gekomen en minder ruimte voor auto's en parkeren. De werkzaamheden voor de herinrichting zijn uitgevoerd tussen februari en september 2015, onderbroken door een pauze in verband met de Tour de France, die in de zomer van 2015 in Utrecht startte. Voor het bestraten is het gehele plangebied van 7500 vierkante meter 40 cm diep ontgraven. Er zijn circa 50 nieuwe straatkolken geplaatst, waarbij de ondergrond over een oppervlakte van een vierkante meter tot een meter diepte verstoord zou worden. Bij het aansluiten van de nieuwe kolken is bij elke kolk een aansluitend gat van 60 cm diep gegraven, met een oppervlakte van een vierkante meter. Bij ongeveer 40 huisaansluitingen is de oude gresbuis vervangen door pvc. Er stond niet van te voren vast welke huisaansluitingen moesten worden vernieuwd; dit is tijdens de werkzaamheden bepaald. In de Boterstraat is

Afb. 1.2 Uitsnede van de gemeentelijk waardenkaart. Het onderzoeksgebied is aangegeven met een groene lijn. De witte delen binnen het plangebied worden gevormd door de opgravingen uit de jaren '70, waarbij de grenssloot van de immunitet en de slokop vastgelegd zijn.²

een deel van het hoofdriool vervangen, waarbij een sleuf met een diepte van 60 tot 120 cm gegraven is. Dit nieuwe riool is in het oude cunet gelegd. Er zijn twee bomen gekapt, waarvan de stobben met een freesmachine zijn verwijderd. De diepte hiervan was niet zodanig dat er bodemverstoring is opgetreden.

Dit onderzoek (MP004) volgde kort op een eerdere begeleiding op de Mariaplaats (MP2).¹ Tijdens dat onderzoek is het vervangen van oude warmteleidingen en aanleggen van nieuwe warmteleidingen door Eneco Warmte en Koude archeologisch begeleid. Gezien de beperkte resultaten van het onderhavige onderzoek is er gekozen voor een briefrapport, waarbij voor uitvoerige informatie betreffende de historische, archeologische en bodemkundige achtergrond wordt verwezen naar het rapport van de begeleiding van de Eneco-werkzaamheden.

1.2 Archeologische waarden

Volgens de Archeologische Waardenkaart van de gemeente Utrecht geldt voor het plangebied een hoge archeologische waarde (afb. 1.2). In gebieden met een hoge archeologische waarde is het uitvoeren van bodem-verstorende werkzaamheden met een oppervlakte groter dan 50 m² en dieper dan 50 cm beneden het huidige maaiveld zonder of in afwijking van een archeologievergunning niet toegestaan. Deze vergunning, waaraan een aantal voorschriften waren verbonden, is verleend op 26 november 2014.

1.3 Methode

Het plangebied bevindt zich in de historische kern van Utrecht. Uit historische bronnen en eerder archeologisch onderzoek is bekend dat het bodemarchief van de Mariaplaats een rijke en lange historie heeft, die begint in de Romeinse tijd en tot in de twintigste eeuw doorloopt. Daarom dienden alle graafwerkzaamheden groter dan 50 m² en dieper dan 50 cm uitgevoerd te worden onder archeologische begeleiding, wat inhoudt dat er bij de werkzaamheden een archeoloog aanwezig is om eventueel aanwezige archeologische resten te documenteren. Omdat een groot deel van de werkzaamheden in al eerder geroerde grond plaats zou vinden en de voortgang van de werkzaamheden door de aanwezigheid van vele kabels en leidingen vaak langzaam verliep, is in overleg met het

bevoegd gezag besloten tot een beperkte archeologische begeleiding. Bij het aantreffen van archeologische resten zoals muurwerk, of als in diepere ontgravingen oude, donkere grond in het zicht zou komen, werd het werk stil gelegd en contact opgenomen zodat de sporen onderzocht en zo nodig gedocumenteerd konden worden.

Personele bezetting

De werkzaamheden werden uitgevoerd door E. van Wieren en J.S. van der Kamp; als bouwhistoricus was A.F.E. Kipp bij het onderzoek betrokken. De resultaten van de begeleiding zijn uitgewerkt door E. van Wieren. A.M. Bakker deed de redactie, R. de Kam de eindredactie. De kaarten en afbeeldingen zijn, tenzij anders vermeld, gemaakt en/of bewerkt door E. van Wieren. Allen zijn werkzaam bij Erfgoed van de gemeente Utrecht.

2 Archeologische, historische en bodemkundige context

2.1 Archeologische en historische context

Deze tekst is ontleend aan de basisrapportage van het onderzoek MP2, waarin dieper ingegaan wordt op de archeologische, historische en bodemkundige context van het onderzoeksgebied.³

Het plangebied ligt bijna geheel binnen de grenzen van de voormalige immunititeit van Sint Marie. De Mariakerk, de kerk van deze immunititeit, is de jongste van de vier kerken van het Utrechtse kerkenkruis. De bouw van deze kapittelkerk startte in 1084 en in 1138 kon de kerk ingewijd worden. Een kapittel was een college van kanunniken dat verbonden was aan een kapittelkerk. Net als een monnik was een kanunnik een geestelijke die een belofte van gehoorzaamheid en kuisheid had afgelegd. In tegenstelling tot een monnik had hij echter geen belofte van armoede afgelegd. Hierdoor konden mannen uit rijke families toch een religieuze functie vervullen, zonder dat zij afstand hoefden te doen van hun rijkdom. De kapittels waren, net als hun leden, dan ook rijk. De kanunniken woonden binnen de immuniteit, die door sloten en de stadsmuur van de buitenwereld was afgescheiden. In het begin leefden ze nog collectief in één gebouw, maar vanaf circa 1300 woonde elke kanunnik in zijn eigen claustrale huis. Rond het jaar 1500 stonden er negentien van deze grote en luxe ingerichte huizen binnen de immuniteit. Elk huis stond op een eigen perceel van ongeveer 60 bij 15 meter.

In de zestiende eeuw begon het verval van de rijke immuniteit. De kapittels verloren langzaam hun rechten en de kerk werd tweemaal getroffen door een beeldenstorm. In 1576 werd een deel van de kerk kapotgeschoten door de Spanjaarden. In 1580 werd het kapittel door de protestanten opgeheven, waarna de kerk een paar jaar door de protestanten gebruikt werd. In de loop van de eeuwen werd de kerk stukje bij beetje gesloopt, tot in 1844 als laatste deel ook het koor verdween.

Toen de drie hectare grote immuniteit in 1580 werd opgeheven, werden er nieuwe wegen over het tot dan toe afgescheiden terrein aangelegd. De claustrale huizen en de bijgebouwen werden opgedeeld, verbouwd en deels ook gesloopt. Ook werden er vele nieuwe gebouwen binnen de opgeheven immuniteit gebouwd.

2.2 Bodemkundige context

Onder de immuniteit van Sint Marie zijn tijdens eerder onderzoek oever- en beddingafzettingen van de Oude Rijn aangetroffen, waarvan de bovenkant op circa 1,5 m +NAP ligt. Dit was het maaiveld in de late prehistorie en de Romeinse tijd. Iets ten zuiden van de Mariaplaats, aan de Walsteeg, is een systeem van restgeulen, mogelijk onderdeel van een crevasse, aangetroffen. Ook onder de Boterstraat is een geul aangetroffen. Deze geulen zijn van oorsprong pre-Romeins, maar ze zijn pas in de tiende of elfde eeuw helemaal verland. Op de afzettingen uit de Romeinse tijd ligt een laag klei, die op z'n laatst uit de volle middeleeuwen stamt. In 1122 is de Oude Rijn bij Wijk bij Duurstede afgedamd, waardoor deze tak van de Rijn iets langer actief was en er geen sediment meer afgezet werd. De jongste afzettingen kunnen afgezet zijn bij de grote overstromingen waardoor Utrecht in de twaalfde eeuw getroffen werd.

Afb. 2.1 De bodemopbouw bij het onderzoek MP2. Afbeelding overgenomen uit het rapport MP2 (Van der Kamp 2016).

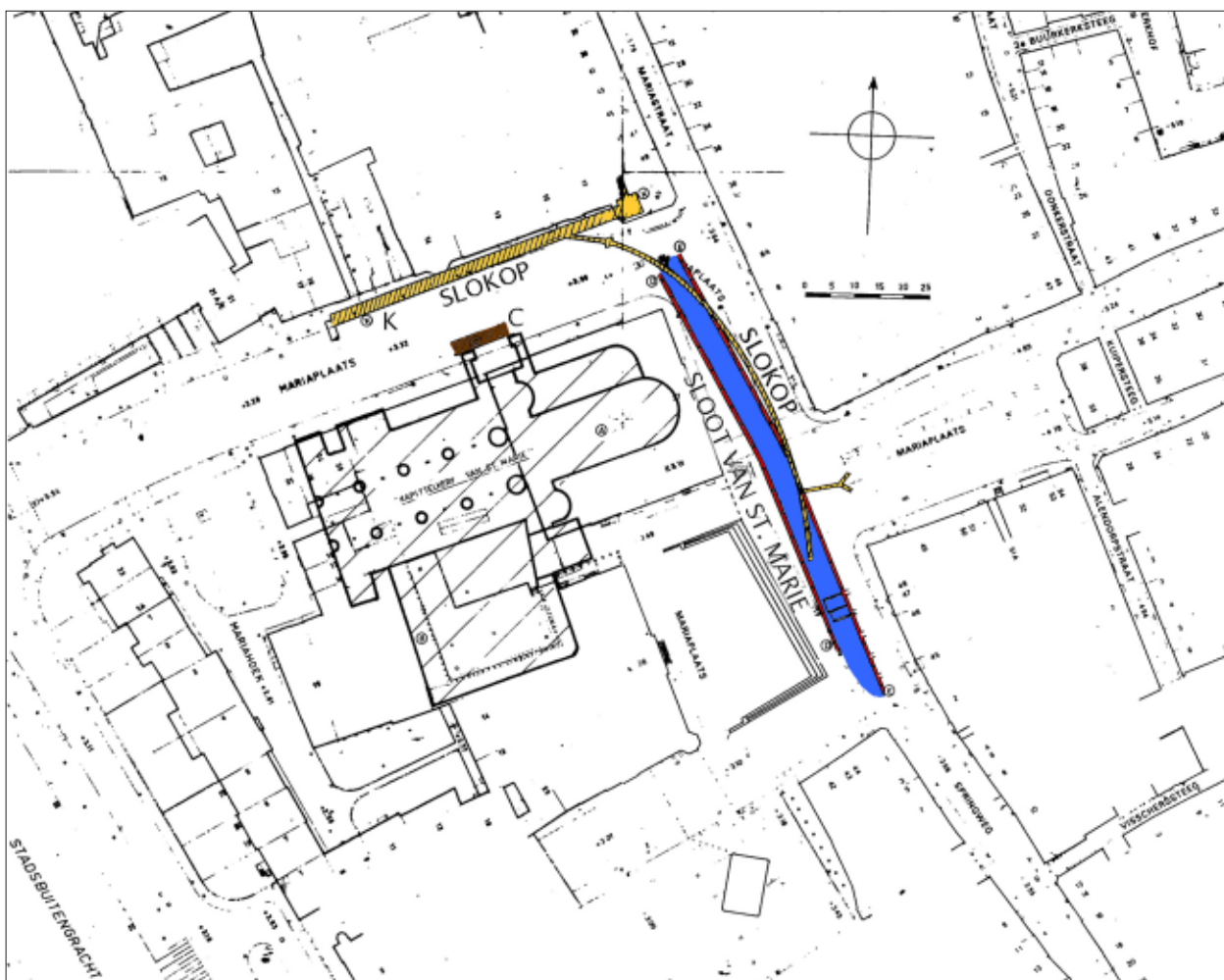
Afb. 2.2 Eerder uitgevoerd onderzoek op en rondom de Mariaplaats, uit het rapport MP2 (Van der Kamp 2016).

Bij de archeologische begeleiding van de werkzaamheden van Eneco Warmte en Koude in 2014 is de bodemopbouw in de leidingsleuven gedocumenteerd (afb. 2.1).⁴ De natuurlijke ondergrond bestond er uit oeverwalafzettingen. De bovenkant van deze lagen lag op 1,30 m +NAP, circa 1,9 m onder straatniveau. Hierop lag een circa 30 cm dikke laag sterk zavelig zand met verbrande leem, houtskoolspikkels en gruis van keramisch bouw materiaal. Daterende vondsten ontbraken, maar deze laag zou uit de vierde tot zevende eeuw kunnen stammen. Hierop lag weer een pakket oeverwalafzettingen. De laag die daarop volgde, dateerde uit de volle middeleeuwen. De brokken en brokjes baksteen en zandsteen hierin duiden erop dat dit het loopniveau was ten tijde de bouw van de Mariakerk. In de late middeleeuwen is hierop een egalisatielaag aangebracht. De jongste archeologische laag is postmiddeleeuws. Deze laag bestond uit donkergrijs zavelig zand met een grote bijmenging van fragmenten van baksteen, dakpannen, plavuizen, aardewerk en mortel. De jongste vondsten uit deze laag dateren uit de negentiende eeuw. Niet in elke profielkolom was elke laag aanwezig en oudere lagen waren soms geheel vergraven.

2.3 Archeologische verwachting

Op basis van historische gegevens en archeologisch onderzoek dat de afgelopen veertig jaar is uitgevoerd, konden de volgende sporen en structuren worden verwacht (afb. 2.2, 2.3):⁵

- De 'slokop': Resten van een gemetseld, overluisd riool uit de Late Middeleeuwen, die aan de noord- en oostkant van de Mariaplaats ligt.
- Aan de uiterste westzijde van de Mariaplaats kon de twaalfde-eeuwse stadswal met binnen- en buitenmuur worden verwacht. In deze zone zouden bovendien restanten van het zogenaamde Mariawaterpoortje uit het begin van de zeventiende eeuw aan het licht kunnen komen.
- Direct ten oosten van de stadswal/het Mariawaterpoortje konden restanten van een (vermoedelijk 13^e/14^e eeuws) claustraal huis worden verwacht. In deze zone bevond zich bovendien de oorspronkelijke immuniteitsmuur van vóór 1122, die t.o.v. de latere stadswal een enigszins afwijkende oriëntatie had.
- Het noordelijke deel van de Mariaplaats bestond vanaf de late elfde eeuw grotendeels uit een plein. Aanvankelijk werd er vanuit gegaan dat hier een grafveld aanwezig kon zijn, maar de archeologische begeleiding in 2014

Afb. 2.3 De resultaten van het onderzoek in de jaren zeventig (slokop en perceelssloot) (bron: Van der Kamp 2016).

heef hiervoor geen aanwijzingen opgeleverd. Desondanks kon de aanwezigheid van graven niet geheel worden uitgesloten.

- In het noordelijke deel van de Mariaplaats kon tevens het laat elfde-/vroeg twaalfde-eeuwse loopniveau worden verwacht, bestaande uit een zandige laag met gruis/brokken van rode zand- en tufsteen. Deze laag is ontstaan tijdens de bouw van de Mariakerk.

- Ten noorden en noordwesten van het gebouw van Kunsten & Wetenschappen konden restanten worden verwacht van:

- Een huis met trapgevel (de kapittelsecretarie) uit 1572

- Twee muren rond twee binnenplaatsen

- Het tegen het noordtransept van de Mariakerk aan gebouwde noordportaal

- Een particulier huis met trapgevel (thans gedateerd in 1616), destijds bekend als het huis van Egbert de Leeuw. Mogelijk bevond er zich onder/tegen dit huis een beerput, behorend bij de in 2014 aangetroffen overloopgoot.

- De oostelijke grenssloot van de immuniteit van Sint Marie. Deze sloot dateert uit de elfde eeuw en werd later van kademuren voorzien. De oostelijke kademuur lijkt zestiende-eeuws, de westelijke is waarschijnlijk ouder. De greppel werd gedempt in 1549. Daarna werden er minstens twee kelders aangelegd in de gedempte sloot.

- Ten oosten van de oostelijke grenssloot zou het elfde-eeuwse loopniveau in het zicht kunnen komen.

- Tijdens de kleine opgraving in het gebouw van Kunsten & Wetenschappen in 1989 zijn er menselijke begravingen ten oosten van het koor van de Mariakerk aangetroffen. Het is niet duidelijk hoever deze begravingen zich uitstrekken in oostelijke richting. Er was een kleine kans dat in het huidige plangebied menselijke begravingen konden worden aangetroffen.

- Restanten van de gemetselde brug over de grenssloot ter hoogte van de Zadelstraat.

- Restanten van poortgebouwtje direct ten westen van de hierboven vermelde brug.

- In de zuidwesthoek van het plangebied (d.w.z. ten noordwesten van de kruising Mariaplaats-Springweg) konden restanten (poeren?) van de markthal uit 1616 aanwezig zijn.

- De noordoosthoek van het plangebied bevindt zich ten oosten van de oostelijke grenssloot en dus buiten de immuniteit van Sint Marie. Deze zone was in de middeleeuwen reeds in gebruik als weg (verlengde van de huidige Mariastraat in zuidelijke richting). Mogelijk zijn er nog sporen aanwezig die in verband gebracht kunnen worden met deze functie als weg.

3 Onderzoeksvragen

Voor aanvang het onderzoek is er een PvE (Programma van Eisen) opgesteld en goedgekeurd door het Bevoegd Gezag, waarin de volgende onderzoeksvragen geformuleerd zijn:⁶

Fysisch geografische onderzoeksvragen

- Hoe ziet de bodem in het plangebied eruit (geologisch, geomorfologisch, bodemkundig)? Komt dit overeen met wat (op basis van het vooronderzoek) werd verwacht? Zo nee, wat is hiervoor de verklaring?
- Is de bodemopbouw intact? Zo nee, tot hoe diep is de bodem verstoord? Kan er een verklaring worden gegeven voor de verstoringen?
- Zijn in het plangebied restgeulen, stroomruggen, oever- en beddingafzettingen van de Rijn aanwezig? Zo ja, wat is hiervan de dikte, diepteligging, aard en ouderdom?

Algemeen archeologische onderzoeksvragen:

- Zijn in het plangebied ophogingslagen en/of andere archeologisch kansrijke niveaus aanwezig, en zo ja, wat is hiervan de dikte, diepteligging, aard en ouderdom?
- Welke vondstcategorieën zijn aanwezig? Wat is de vondstdichtheid en de vondstspreading? Wat is de datering en conservering? Wat is de informatiewaarde van het vondstmateriaal?
- Wat is de fysieke en inhoudelijke kwaliteit van de aangetroffen archeologische resten?
- Welke uitspraken kunnen op basis van de aangetroffen archeologische resten (sporen en vondsten) worden gedaan over de activiteiten die in het plangebied hebben plaatsgevonden en de ontwikkelingen daarin?
- Is sprake van behoudenswaardige vindplaats(en)? (Bij beantwoording van deze vraag wordt gebruikt gemaakt van KNA-bijlage IV 'Waarden van vindplaatsen' en de KNA-leidraad 'Standaard Archeologische Monitoring' (voor het bepalen van de fysieke kwaliteit).
- In hoeverre worden archeologische resten/vindplaatsen bedreigd door de toekomstige planontwikkelingen in het onderzoeksgebied?

Specifiek archeologische onderzoeksvragen:

- Zijn er sporen en/of lagen van vóór de stichting van de immuniteit van Sint Marie in 1080 aanwezig? Zo ja, waaruit bestaan deze en waar en op welke diepte bevinden deze zich? Wat zeggen deze sporen en/of lagen over de datering en aard van de menselijke activiteit/bewoning op deze plek?
- Zijn er restanten van de middeleeuwse stadswal met binnen- en buitenmuur aanwezig? Zo ja, waar en op welke

diepte bevinden zich deze? Kunnen op basis van baksteenformaten en overig vondstmateriaal uitspraken worden gedaan over de aanvangsdatering ervan en de aard en datering van eventuele onderhouds-/reparatiefasen?

- Zijn er restanten van het Mariawaterpoortje aanwezig? Zo ja, waar en op welke diepte bevinden deze zich? Kunnen er uitspraken worden gedaan over de verschijningsvorm en de aanvangsdatering van deze poort? Zijn er aanwijzingen voor onderhouds- en/of reparatiefasen en de sloop van de poort?

- Zijn er restanten van de oorspronkelijke westelijke immuniteitsmuur van Sint Marie van vóór 1122 na Chr. aanwezig? Zo ja, hoe zag deze muur eruit? Waar en op welke diepte bevinden zich deze restanten en wat was de exacte oriëntatie van deze muur? Zijn er aanwijzingen van de datering van de sloop van deze muur?

- Zijn er restanten aanwezig van een claustraal huis uit de 13e of 14e eeuw? Zo ja, waaruit bestaan deze en waar en op welke diepte bevinden zich deze?

- Is het laat 11e-eeuwse/vroeg 12e-eeuwse loopniveau (bestaande uit een zandige laag met tufsteenbrokjes en gruis van rode zandsteen) zichtbaar? Zo ja, waar en op welke diepte bevindt dit loopniveau zich?

- Zijn er menselijke begravingen aanwezig in (met name het oosten van) het onderzoeksgebied? Zo ja, waar en op welke diepte bevinden deze zich? Hoe dateren de graven en wat kan er worden gezegd over de skeletresten?

- Zijn er (afgezien van eventuele menselijke begravingen) nog andere grondsporen aanwezig? Zo ja, waar en op welke diepte bevinden deze zich? Wat is de aard en datering hiervan? Kan worden vastgesteld hoe deze sporen zich verhouden tot het eventuele laat 11e-/vroeg 12e-eeuwse loopniveau?

- Zijn er in het plangebied kuilen aanwezig waarin fragmenten van beelden zijn begraven die tijdens de Beeldenstorm kapot zijn geslagen? (In historische bronnen wordt namelijk melding gemaakt van het begraven van kapotgeslagen beelden in kuilen op het kerkhof van de Mariakerk; mondelinge mededeling Frans Kipp.)

- Zijn er restanten van het noordelijke portaal van de Mariakerk en de beide huizen en ommuurde binnenplaatsen aan weerszijden daarvan aanwezig in het onderzoeksgebied? Zo ja, waar en op welke diepte bevinden deze zich? Wat kan er worden gezegd over de aanvangsdatering en de uiterlijke verschijningsvorm van dit portaal en de beide huizen? Zijn er aanwijzingen voor onderhouds- en/of reparatiefasen en de sloop van het portaal en de beide huizen?

-
- Is er een relatie tussen de (in 2014 aangetroffen) overloopgoot en het huis (uit 1616?) van Egbert de Leeuw. Bevindt er zich onder/tegen dit huis een beerput, behorend bij de overloopgoot?
 - Zijn er in de zuidwesthoek van het plangebied (d.w.z. ten noordwesten van de kruising Mariaplaats-Springweg) restanten aanwezig van de markthal die hier in 1616 (nadat de oostelijke muur rond de immuniteit van Sint Marie op last van de stad was gesloopt) werd gebouwd? De markthal bestond uit een dak gedragen door palen (vermoedelijk op poeren), maar kende geen buitenwanden.

4 Resultaten

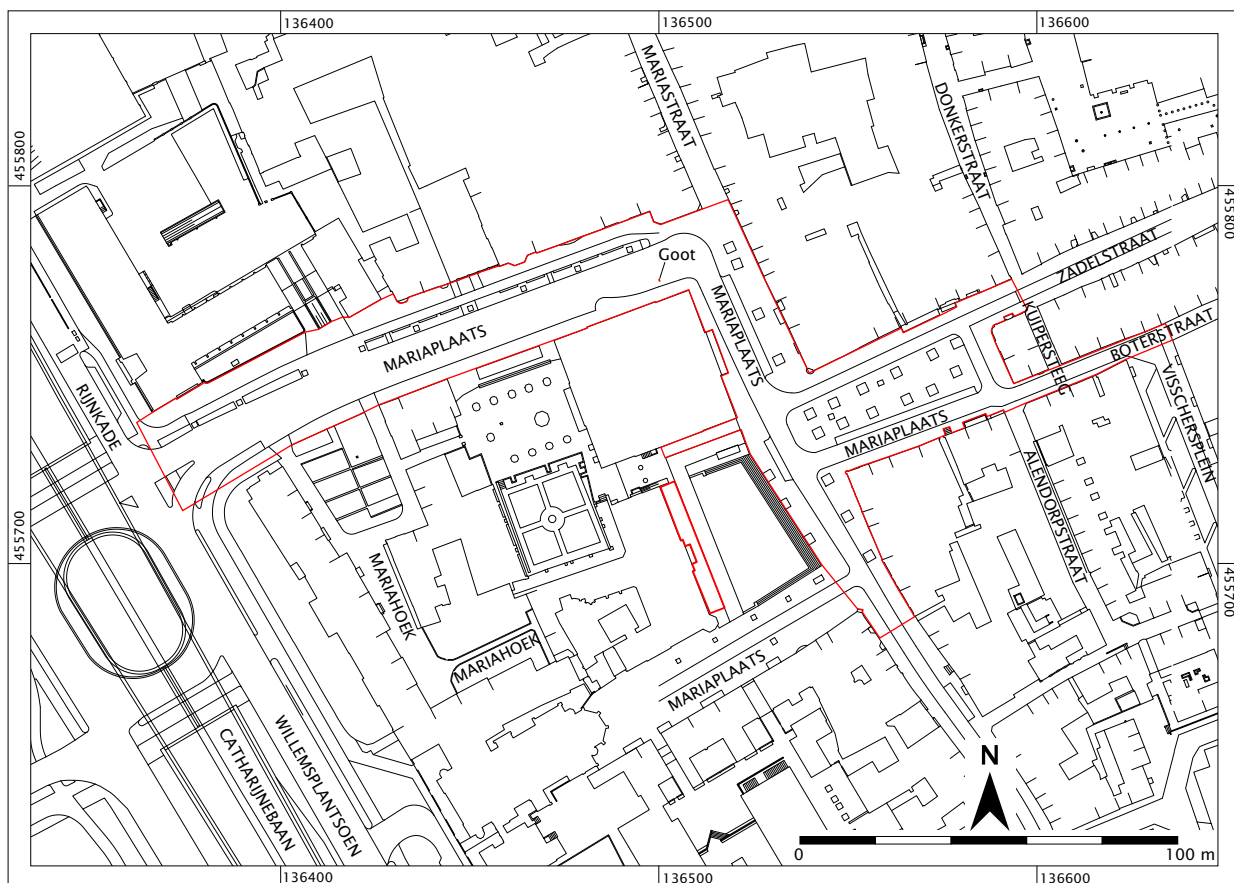
4.1 Inleiding

Bij deze begeleiding is slechts één structuur waargenomen (afb. 4.1). Van de lagen in de bodemopbouw, zoals beschreven in de basisrapportage van het voorafgaande onderzoek, zijn slechts de recentste lagen gezien. Er is in een groot deel van het plangebied slechts ondiep gegraven, omdat alleen het bestratingszand en de daaronder liggende puinverharding werd verwijderd (afb. 4.2, 4.3). Van de daaronder liggende postmiddeleeuwse tot negentiende eeuwse laag is daarbij alleen de bovenkant gezien. Op plaatsen waar dieper gegraven is, is dit in al bestaande cunetten gebeurd, waardoor er alleen verstoord recent zand en vele kabels en leidingen zichtbaar waren. Een deel van het plangebied is in de jaren 1975-1976 archeologisch onderzocht toen de riolering onder de Mariaplaats vernieuwd werd. Ter plaatse van deze rioolsleuven is de ondergrond vanzelfsprekend diep verstoord. De volgorde van de werkzaamheden tijdens de herinrichting bemoeilijkte de begeleiding. Veel van de kleine

diepere ontgravingen, zoals die voor het plaatsen van prullenbakken en straatkolken, zijn uitgevoerd na de herbestrating. Na het tijdelijk verwijderen van de nieuwe bestrating, werden plaatselijk zeer kleine gaatjes gegraven om deze objecten te plaatsen, waarin alleen recent zand kon worden waargenomen.

4.2 Goot

Bij een van de weinige keren dat er dieper gegraven werd dan het recente bestratingszand en de daaronder liggende puinlaag is er een goot waargenomen (afb. 4.4). Op een diepte van ongeveer 50 cm onder het wegdek kwam er een klein deel van een bakstenen goot of riool in het zicht. De hardgebakken bakstenen zijn 21x9,5x5 cm, wat de goot in de negentiende eeuw dateert.⁷ De wanden van de goot zijn een steen dik en bestaan uit in de lengte geplaatste bakstenen. Bij de goot lag een groot fragment van een roodbakende vloertegel van 29,7x4,3 cm.

Afb. 4.1 De allesporenkaart van het onderzoek, met in rood de contour van het plangebied.

Afb. 4.2 Overzichtsfoto van de werkzaamheden, waarop de vaak geringe ontgravingsdiepte goed te zien is. De top van de postmiddeleeuwse laag komt net in het zicht.

Afb. 4.3 Overzichtsfoto van de werkzaamheden tijdens het onderzoek MP2, waarop te zien is dat de ontgravingsdiepte tijdens dit onderzoek veel groter was. Afbeelding uit het rapport MP2 (bron: Van der Kamp 2016).

Afb. 4.4 De negentiende-eeuwse goot, gezien richting het noordwesten.

Afb. 4.5 De negentiende-eeuwse goot, gezien richting het noorden. De plavuiz uit de veertiende eeuw is ongeveer op de vindplaats teruggelegd.

Deze tegel dateert uit de veertiende eeuw. Volgens de uitvoerder lag de tegel aanvankelijk als deksteen op de goot (afb. 4.5). De hergebruikte tegel is mogelijk van het klooster geweest. De onderkant van de goot is niet in het zicht gekomen omdat er niet zo diep gegraven hoefde te worden.

Waarschijnlijk heeft de goot bij het gebouw van Kunst & Wetenschappen, gebouwd in 1844-1847, gehoord.⁸

Gezien de grote mate van verstoring en de beperkte ouderdom van de goot is hij niet getekend. Wel zijn er foto's gemaakt en is de ligging van de goot ten opzichte van het gebouw van K&W bepaald. De plavuis en een van de bakstenen van de goot zijn verzameld en hebben vondstnummer 1 gekregen.

4.3 Bodemopbouw

Tijdens het onderzoek konden, wegens de geringe ontgravingsdiepte, geen gegevens worden verzameld over de antropogene en natuurlijke bodemopbouw. In de sleuf waarin de goot is waargenomen, kwam wel de donkere, grijze postmiddeleeuwse laag, die materiaal tot uit de negentiende eeuw bevat, over een tiental meters in het zicht. Deze laag is ook bij het eerdere onderzoek gezien.⁹

5 Conclusie en beantwoording onderzoeksvragen

5.1 Conclusie

Door de geringe ontgravingsdiepte en doordat er veelal in al bestaande cunetten gewerkt werd, zijn er bij de begeleiding van de werkzaamheden maar weinig sporen waargenomen.

Een deel van de diepere ontgravingen is pas na het bestraten uitgevoerd, waarbij kleine gaten werden gegraven voor het plaatsen van prullenbakken en fietsenrekken. Het enige waargenomen spoor is een goot uit de negentiende eeuw, die waarschijnlijk bij het gebouw van Kunst en Wetenschappen, gebouwd in 1844-1847, gehoord heeft. Ook qua bodemopbouw zijn de resultaten zeer beperkt. De oudere antropogene en de natuurlijke lagen die bij het voorafgaande onderzoek gezien zijn en die ook bij het huidige onderzoek verwacht werden, konden niet worden waargenomen. Slechts eenmaal kwam de postmiddeleeuwse tot negentiende-eeuwse laag over een korte afstand in het zicht. De meeste onderzoeksvragen kunnen dan ook niet, of slechts negatief, beantwoord worden. Omdat uit historische bronnen en uit eerder archeologisch onderzoek bekend is dat de Mariaplaats wel degelijk een rijk bodemarchief herbergt, moeten ook eventuele toekomstige werkzaamheden waarbij bodemroerende handelingen groter dan 50 m² en dieper dan 50 cm plaatsvinden archeologisch begeleid worden.

5.2 Beantwoording onderzoeksvragen

Fysisch geografische onderzoeksvragen

- Hoe ziet de bodem in het plangebied eruit (geologisch, geomorfologisch, bodemkundig)? Komt dit overeen met wat (op basis van het vooronderzoek) werd verwacht? Zo nee, wat is hiervoor de verklaring?

De waarnemingen tijdens het onderzoek komen, voor zover er iets is waargenomen, overeen met wat verwacht werd. Onder de recente zand- en puinlagen werd een post-middeleeuwse tot negentiende eeuwse laag aangetroffen, die ook bij het eerdere onderzoek gedocumenteerd is.

- Is de bodemopbouw intact? Zo nee, tot hoe diep is de bodem verstoord? Kan er een verklaring worden gegeven voor de verstoringen?

De bodemopbouw die tijdens het onderzoek gezien is, was vrijwel geheel verstoord en/of recent. De ongestoorde

natuurlijke ondergrond en de oudere antropogene lagen zijn door de vaak geringe ontgravingsdiepte en door het werken in bestaande cunetten in het onderzoek niet waargenomen.

- Zijn in het plangebied restgeulen, stroomruggen, oever- en beddingafzettingen van de Rijn aanwezig? Zo ja, wat is hiervan de dikte, diepteligging, aard en ouderdom?

Er zijn geen afzettingen van de Rijn waargenomen.

Algemeen archeologische onderzoeksvragen:

- Zijn in het plangebied ophogingslagen en/of andere archeologisch kansrijke niveaus aanwezig, en zo ja, wat is hiervan de dikte, diepteligging, aard en ouderdom?

Uit eerder onderzoek blijkt dat er zulke lagen aanwezig zijn. Bij het huidige onderzoek zijn deze niet aangetroffen. Op basis van eerder onderzoek is echter bekend dat op grotere diepte wel archeologische niveaus aanwezig zijn.

- Welke vondstcategorieën zijn aanwezig? Wat is de vondstdichtheid en de vondstspreading? Wat is de datering en conservering? Wat is de informatiewaarde van het vondstmateriaal?

Er is slechts een spoor aangetroffen, een afvoergoot uit de negentiende eeuw. Vondstmateriaal is in het geheel niet aangetroffen. De (sub)recente goot was behoorlijk beschadigd en de informatiewaarde is dan ook gering.

- Wat is de fysieke en inhoudelijke kwaliteit van de aangetroffen archeologische resten?

Het enige aangetroffen spoor is een klein deel van een beschadigde bakstenen afvoergoot uit de negentiende eeuw. De fysieke en inhoudelijke kwaliteit zijn minimaal.

- Welke uitspraken kunnen op basis van de aangetroffen archeologische resten (sporen en vondsten) worden gedaan over de activiteiten die in het plangebied hebben plaatsgevonden en de ontwikkelingen daarin?

Op basis van het huidige onderzoek kunnen er niet meer of betere uitspraken gedaan worden over de activiteiten en de ontwikkelingen daarin die in het plangebied hebben plaatsgevonden, dan op basis van historisch en eerder

archeologisch onderzoek al bekend was. De begeleiding heeft geen nieuwe informatie opgeleverd.

- Is sprake van behoudenswaardige vindplaats(en)? (Bij beantwoording van deze vraag wordt gebruikt gemaakt van KNA-bijlage IV 'Waarderen van vindplaatsen' en de KNA-leidraad 'Standaard Archeologische Monitoring' (voor het bepalen van de fysieke kwaliteit).

Op basis van eerder onderzoek is bekend dat er sprake is van een behoudswaardige vindplaats. In het huidige onderzoek is de vindplaats echter niet waargenomen door de geringe ontgravingsdiepte en door het werken in bestaande cunetten.

- In hoeverre worden archeologische resten/vindplaatsen bedreigd door de toekomstige planontwikkelingen in het onderzoeksgebied?

De werkzaamheden zijn afgerond en vormen dus geen bedreiging meer. Mogelijke toekomstige werkzaamheden kunnen echter wel een bedreiging vormen als de ontgravingsdiepte groter is dan bij het huidige onderzoek, of als er buiten de bestaande cunetten gegraven zal worden.

Specifiek archeologische onderzoeksvragen:

- Zijn er sporen en/of lagen van vóór de stichting van de immuniteit van Sint Marie in 1080 aanwezig? Zo ja, waaruit bestaan deze en waar en op welke diepte bevinden deze zich? Wat zeggen deze sporen en/of lagen over de datering en aard van de menselijke activiteit/bewoning op deze plek?

Er zijn geen sporen uit de periode voor 1080 aangetroffen.

- Zijn er restanten van de middeleeuwse stadswal met binnen- en buitenmuur aanwezig? Zo ja, waar en op welke diepte bevinden zich deze? Kunnen op basis van baksteenformaten en overig vondstmateriaal uitspraken worden gedaan over de aanvangsdatering ervan en de aard en datering van eventuele onderhouds-/reparatiefasen?

Er zijn geen sporen van de stadsverdediging aangetroffen. Bij werkzaamheden aan de Rijnkade, in het voorjaar van 2015, op slechts twintig meter van het plangebied MP3, is de stadsmuur echter wel aangetroffen.

- Zijn er restanten van het Mariawaterpoortje aanwezig? Zo ja, waar en op welke diepte bevinden deze zich? Kunnen er uitspraken worden gedaan over de verschijningsvorm en de aanvangsdatering van deze poort? Zijn er aanwijzingen voor onderhouds- en/of reparatiefasen en de sloop van de poort?

Er zijn geen sporen van het Mariapoortje aangetroffen.

- Zijn er restanten van de oorspronkelijke westelijke immuniteitsmuur van Sint Marie van vóór 1122 na Chr. aanwezig? Zo ja, hoe zag deze muur eruit? Waar en op welke diepte bevinden zich deze restanten en wat was de exacte oriëntatie van deze muur? Zijn er aanwijzingen van de datering van de sloop van deze muur?

Er zijn geen sporen van deze muur aangetroffen.

- Zijn er restanten aanwezig van een claustraal huis uit de 13e of 14e eeuw? Zo ja, waaruit bestaan deze en waar en op welke diepte bevinden zich deze?

Er zijn geen restanten van claustrale huizen aangetroffen.

- Is het laat 11e-eeuwse/vroeg 12e-eeuwse loopniveau (bestaande uit een zandige laag met tufsteenbrokjes en gruis van rode zandsteen) zichtbaar? Zo ja, waar en op welke diepte bevindt dit loopniveau zich?

Door de te geringe ontgravingsdiepte en door het werken in bestaande cunetten is dit niveau niet aangetroffen.

- Zijn er menselijke begravingen aanwezig in (met name het oosten van) het onderzoeksgebied? Zo ja, waar en op welke diepte bevinden deze zich? Hoe dateren de graven en wat kan er worden gezegd over de skeletresten?

Er zijn geen menselijke begravingen aangetroffen en ook geen menselijk botmateriaal afkomstig uit verstoorde graven.

- Zijn er (afgezien van eventuele menselijke begravingen) nog andere grondsporen aanwezig? Zo ja, waar en op welke diepte bevinden deze zich? Wat is de aard en datering hiervan? Kan worden vastgesteld hoe deze sporen zich verhouden tot het eventuele laat 11e-/vroeg 12e-eeuwse loopniveau?

Er zijn geen grondsporen aangetroffen. Het enige spoor is een deels verstoorde bakstenen afvoergoot uit de negentiende eeuw.

- Zijn er in het plangebied kuilen aanwezig waarin fragmenten van beelden zijn begraven die tijdens de Beeldenstorm kapot zijn geslagen? (In historische bronnen wordt namelijk melding gemaakt van het begraven van kapotgeslagen beelden in kuilen op het kerkhof van de Mariakerk; mondelinge mededeling Frans Kipp).

Zulke kuilen zijn niet aangetroffen.

- Zijn er restanten van het noordelijke portaal van de Mariakerk en de beide huizen en ommuurde binnenplaatsen aan weerszijden daarvan aanwezig in het onderzoeksgebied? Zo ja, waar en op welke diepte bevinden deze zich? Wat kan er worden gezegd over de aanvangsdatering

en de uiterlijke verschijningsvorm van dit portaal en de beide huizen? Zijn er aanwijzingen voor onderhouds- en/of reparatiefasen en de sloop van het portaal en de beide huizen?

Er zijn geen sporen van beide huizen of van het portaal aangetroffen.

- Is er een relatie tussen de (in 2014 aangetroffen) overloopgoot en het huis (uit 1616?) van Egbert de Leeuw. Bevindt er zich onder/tegen dit huis een beerput, behorend bij de overloopgoot?

Het huis van Egbert de Leeuw, de goot en de vermoede beerput zijn niet aangetroffen.

- Zijn er in de zuidwesthoek van het plangebied (d.w.z. ten noordwesten van de kruising Mariaplaats-Springweg) restanten aanwezig van de markthal die hier in 1616 (nadat de oostelijke muur rond de immunitet van Sint Marie op last van de stad was gesloopt) werd gebouwd? De markthal bestond uit een dak gedragen door palen (vermoedelijk op poeren), maar kende geen buitenwanden.

Er zijn geen sporen van deze markthal aangetroffen.

Noten

- 1 Van der Kamp 2016. Oude projectcode MP2, nieuwe projectcode MP003.
- 2 Van der Kamp 2016, paragraaf 3.2.
- 3 Van der Kamp 2016.
- 4 Van der Kamp 2016.
- 5 Van der Kamp 2014, Van der Kamp 2016.
- 6 Van der Kamp 2015.
- 7 Bouwhistorische interpretatie F. Kipp.
- 8 Interpretatie F. Kipp.
- 9 Van der Kamp 2016, hoofdstuk 5.

Literatuur

- Kamp, J.S. van der, 2015: *PvE Mariaplaats Herinrichting 2015*, Utrecht.
- Kamp, J.S. van der, 2016: *Dwars door de immuniteit van Sint-Marie. MP2: Een archeologische begeleiding op de Mariaplaats (Utrecht)*, Basisrapportage Archeologie 107, Utrecht.

Colofon

Uitgave:

Erfgoed gemeente Utrecht © 2018

Redactie:

Annette Bakker

Eindredactie:

René de Kam

Vormgeving:

Eric van Wieren

Datum:

Maart 2018

Meer informatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Telefoon 030 286 0000

E-mail erfgoedutrecht@utrecht.nl

erfgoed.utrecht.nl